

ВІДГУК

**офіційного опонента кандидата юридичних наук, доцента
Волошкевича Геннадія Андрійовича на дисертаційне дослідження
Ченкової Катерини Пилипівни «Правове забезпечення діяльності з
охорони материнства і дитинства в Наддніпрянській Україні (кінець
XVIII ст. – 1917 р.)», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук за спеціальністю 12. 00. 01 – теорія та історія держави і
права, історія політичних та правових учень.**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Проведений аналіз представленої для рецензування наукової роботи дає підстави стверджувати, що дисертанткою проведено ґрунтовний науково-правовий аналіз теми дослідження, яка є актуальною на сучасному етапі не лише у теоретичному, але й практично-прикладному значенні.

Дисертаційне дослідження К.П. Ченкової присвячене важливій науковій проблемі – становленню та розвитку системи правового забезпечення охорони материнства та дитинства на землях Наддніпрянської України у дореволюційний період. Актуальність обраної теми не викликає сумнів. Українська держава неодноразово визначала охорону материнства і дитинства одним зі своїх ключових завдань. Пріоритетність та обов'язковість діяльності держави у цій сфері підкреслюється й закріпленням відповідних положень у нормах Конституції України (ст. 24, ст. 51 Конституції України). На виконання цього обов'язку, в країні прийнято відповідні нормативно-правові акти, створена система державних органів, фінансуються різноманітні соціальні проекти, тощо. Водночас, негативні процеси, які на сьогодні спостерігаються в усіх сферах суспільного життя породжують серйозні проблеми, насамперед соціально-економічного характеру, для усіх категорій українського суспільства, але насамперед – для найбільш соціально незахищеної його частини: неповнолітніх та жінок-матерів. Однак, на наш погляд, серйозною помилкою буде зведення причин існуючих у цій царині

проблем суто до економічного фактору. Не заперечуючи його важливості, слід наголосити, що реальне забезпечення охорони материнства та дитинства неможливо без належного нормативного та інституційного інструментарію. Необхідним є модернізація системи державних інституцій, перегляд державної політики, оновлення нормативно-правової бази з урахуванням наробок зарубіжної та вітчизняної юридичної науки. Зокрема, мова йде про ґрунтовні дослідження у сфері ювенального права, до яких долучилися і представники одеської правничої школи. Разом з тим, небезпечною тенденцією, яка досить часто проявляє себе, як в теоретичній, так і практичній юриспруденції, є механічне перенесення норм та інститутів зарубіжного законодавства в українську правову систему, що не завжди позитивно позначається на рівні та характері правового регулювання суспільних відносин. На наш погляд, оновлення правових інституцій, і зокрема у сфері правової охорони материнства та дитинства, повинно обов'язково спиратися на накопичений українським суспільством історичний досвід, та враховувати його позитивні і негативні сторони. Це, в свою чергу, дасть можливість по-новому, із знанням справи оцінити як власний державно-правовий досвід, так і тенденції розвитку національних правових традицій на сучасному етапі.

Доцільність дослідження правового забезпечення діяльності з охорони материнства і дитинства, також знаходить аргументацію в її взаємопов'язаності з проблематикою наукового проекту визнаного пріоритетним для вивчення кафедрою історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія».

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Виконання задач дисертації було пов'язано з історико-джерелознавчим опануванням темою, яке слід визнати загалом достатнім для її висвітлення. Авторкою виявлений і опрацьований широкий спектр різних за походженням та

видовими ознаками історичних джерел, що містяться у фондах архівів Центральної та Південної України. Зокрема, в дисертаційній роботі були використані матеріали Центрального державного історичного архіву м. Києва, Державного архіву м. Києва, а також фонди п'яти державних обласних архівів: Київської області, Миколаївської області, Одеської області, Херсонської області, Чернігівської області. У вищезазначених архівних установах зберігаються матеріали, що за територіальним походженням пов'язані з більшістю українських земель, які охоплюються поняттям «Наддніпрянська Україна», що є свідченням належної репрезентативності представлених документів та фактів.

При написанні роботи дослідницею було також опрацьовано та залучено значну кількість відкритих джерел: нормативно-правові акти царської влади, матеріали діловодства державних органів влади, опубліковані статистичні матеріали, матеріали періодичної преси, література мемуарного характеру та інші види джерел.

В результаті їх опрацювання до наукового обігу введено ряд документів, які дають уявлення про різноманітні історико-правові аспекти діяльності держави та громадських організацій з охорони материнства і дитинства у дореволюційний період. Загалом автором мобілізовано 300 одиниць різних джерел, що характеризує здобувача наукового ступеня, як сумлінного і наполегливого у професійній діяльності дослідника, а його дисертацію як наукову роботу з ґрунтовним джерельним забезпеченням.

Аналіз використаних джерел, літератури та загальний науковий рівень рецензованого дослідження свідчить, що дисертант володіє методологією наукового пошуку. Ченкова К.П. при написанні дисертації керувалася принципами системності, історизму, об'єктивності, комплексності, що дозволило йому викласти матеріал у послідовній і логічно завершній формі. Методологічний інструментарій розроблено з урахуванням завдань даного наукового пошуку. Специфіка роботи зумовила використання автором

формально-юридичного, порівняльно-правового, системно-функціонального методів, а також методів аналізу й синтезу та наукової індукції.

Оцінка структури та змісту дисертації, її завершеності в цілому.

Структура дисертаційного дослідження є логічно побудованою, зумовленою поставленою метою та дослідницькими завданнями а також визначеними об'єктом та предметом дослідження і відповідає логіці наукового пошуку.

При викладенні основного тексту роботи, автор цілком обгрунтовано, починає з аналізу загальнотеоретичної складової та стану наукової розробки проблеми та джерельної бази дослідження, який мав на меті визначити ступінь опрацьованості теми, а також встановити найбільш дискусійні та недостатньо висвітлені на сьогоднішній день питання пов'язані з проблематикою правового забезпечення охорони материнства та дитинства. До позитивних сторін дослідження слід віднести прагнення дисертантки чітко окреслити понятійно-категоріальний апарат, який буде використаний нею при написання роботи, та прослідкувати не лише сучасне, але й дореволюційне розуміння основних понять дисертаційного дослідження.

Аналіз стану наукових досліджень здійснено за хронологічним критерієм, що дозволяє продемонструвати основні тенденції розвитку піднятої проблематики, та визначити найбільш актуальні для дослідження питання на сучасному етапі. Наведена у дисертації характеристика наукової спадщини зарубіжних та вітчизняних дослідників, аналіз ключових ідей та положень, а також висновки щодо можливості проведення подальших досліджень, вдаються логічними та обгрунтованими і не викликають принципових заперечень.

Окремо дослідницею проведений аналіз джерелознавчої бази дослідження, який повинен встановити ступінь забезпеченості теми необхідними для її розкриття документами. Загалом цей підрозділ носить описовий характер, і в ньому основний акцент зроблений на переліку та короткої характеристики тих основних видів джерел, які були використані в ході написання роботи. В цілому ,

авторці вдалося продемонструвати належний рівень документального забезпечення теми, встановити головні види джерел, аналіз яких необхідний для вивчення окреслених проблем, та визначити особливості їх застосування при написанні дослідницької роботи.

У другому розділі дисертації розглянуто зміст та еволюцію нормативно-правової бази у сфері правової охорони материнства та дитинства. Своє дослідження дисертантка, цілком слушно, розпочинає з аналізу цивільного та шлюбно-сімейного законодавства, в якому були закріплені основи правового статусу матері та дитини та врегульовані майнові та немайнові суспільні відносини за їх участю. Зважаючи на відчутний вплив на українських землях норм русько-литовського права, дисертантка виправдано починає свій аналіз від змісту норм Литовських Статутів, та поступово переходить до характеристики дореволюційного російського законодавства. У контексті піднятих у дисертаційному дослідженні проблем до позитивних аспектів роботи слід віднести співставлення норм українського звичаєвого права, зафіксованих у рішеннях волосних судів чи збірниках документів, з нормами, що впроваджувалися на українських землях російською владою. В процесі написання дисертації дослідниця приходить до перегляду оцінок ролі царської Росії у формуванні законодавства про материнство та дитинство. Відзначається дуалістичний характер прийнятих актів: з однієї сторони підкреслюється їх прогресивність та спрямованість на ліквідацію існуючих архаїчних інститутів, з іншої – відзначається прагнення провести оновлення не зачіпаючи ключові підвалини російського суспільства: становість, значна роль православної церкви тощо.

Окремий підрозділ дисертаційного дослідження приділений еволюції правового статусу жінки та дитини, як учасника кримінально-правових відносин. Дисертантка послідовно розкриває питання пов'язані з характеристикою жінки та неповнолітнього в якості суб'єкта кримінального правопорушення та досліджує

зміну підходів держави щодо їх притягнення до юридичної відповідальності. Загалом, дослідження авторки дозволяють підтвердити поширену у науковій літературі тезу про поступову гуманізацію російського кримінального права, переорієнтації системи кримінальних покарань щодо жінки та неповнолітнього на досягнення виховної мети, розробку заходів, що повинні були сприяти ресоціалізації засуджених. Паралельно відбувався процес розширення переліку протиправних діянь та посилення санкцій за протиправні посягання на жінку та дитину, насамперед в періоди коли вони потребували додаткового захисту через об'єктивні обставини (період вагітності, малолітства тощо).

Значне місце в роботі приділено аналізу охорони прав та інтересів матері і дитини у сфері трудових відносин. Так, у підрозділі 2.3. дослідниця окреслює основні зміни, що відбулися у фабрично-заводському законодавстві другої половини XIX – на початку XX ст., які вплинули на правовий статус працюючих жінок та неповнолітніх. Основна увага приділена еволюції норм дореволюційного законодавства щодо умов праці, режиму робочого часу, а також соціального захисту неповнолітніх. Загалом, проведене дисертанткою дослідження дозволяє підтвердити висновки про традиційну компромісну модель державної політики у країнах, які перебували на шляху розвитку капіталістичних відносин – спроби обмежити рівень експлуатації працівників через прийняття відповідних правових норм та запровадженням контрольних органів, з однієї сторони, та мінімізація державного втручання у трудові відносини між працівником та роботодавцем, з іншої.

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячено висвітленню організаційно-правових засад забезпечення охорони материнства та дитинства у Наддніпрянській Україні.

Важливе значення має зроблений дисертантом комплексний аналіз структури та діяльності профільних органів соціального захисту матерів та неповнолітніх, а також їх взаємодії з органами місцевого самоврядування. У роботі розглянуто та

охарактеризовано процес становлення та розвитку системи органів соціального захисту населення, визначено їх основні функції, завдання та компетенцію, проаналізовано нормативно-правову базу діяльності. Основну увагу, в цьому питанні приділено фінансовим аспектам діяльності профільних установ та відомств, зокрема: порядку та джерел формування їх бюджетів, основні напрямки витрат, порядок контролю за фінансовими витратами тощо. Поведений аналіз дозволяє авторці зробити справедливий висновок, що рівень забезпечення населення необхідними коштами та матеріалами в цілому не був достатнім для покриття їх потреб, що тісно було пов'язано з складним економічним становищем держави, а отже чимало норм носили суто декларативний характер.

До здобутків дисертантки варто віднести детальну характеристику державних інституцій, які займались реалізацією соціальної функції держави та відігравали важливу роль у охороні та захисті прав жінок та неповнолітніх. Дослідниці вдалося розкрити основні напрямки діяльності сирітських судів, їх роль у становленні та розвитку інституту опіки та піклування над неповнолітніми, а також простежити питання практичної реалізації повноважень, якими були наділені вищезначені установи. В підсумку, проведений аналіз, дозволив дисертантці з впевненістю говорити, що сирітські суди відігравали ключову роль у системі державних органів діяльність яких була спрямована на соціальний захист неповнолітніх. Водночас, як показує дослідження, проблеми фінансового та організаційного характеру знижували ефективність роботи цих установ.

Робота містить продумані й логічні висновки, як щодо кожного розділу, так і дисертації в цілому. Вони кореспондуються з поставленими на підставі мети задачами дослідження, положеннями його новизни. Отримані результати заслуговують позитивної оцінки, так як обґрунтованість та достовірність отриманих у роботі наукових результатів, висновків і рекомендацій базується на коректному використанні методів та принципів історичних досліджень, на залученні широкої джерельної бази.

Значення дисертаційної роботи для науки і практики полягає в тому, що сформульовані у дисертаційному дослідженні положення та висновки можуть бути використані при подальших наукових дослідженнях проблематики охорони та захисту материнства і дитинства. Результати дослідження мають не лише наукове, але й практичне значення. Зокрема, викладені у дисертації положення можуть бути використані при читанні лекцій та проведенні практичних занять з курсів „Історія держави і права України”, «Ювенальне право», спецкурсів, а також у процесі підготовки навчальної та навчально-методичної літератури з відповідної проблематики.

Про повноту викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, свідчить та обставина, що результати дисертаційного дослідження відображені у 16 наукових працях, у тому числі у 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено Міністерством освіти і науки України, одна з них – у зарубіжному періодичному виданні, та в 10 тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Дискусійні положення та зауваження. Відзначаючи актуальність проведеного автором дисертаційного дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність його результатів, необхідно, разом із тим, звернути увагу і на окремі дискусійні положення та недоліки, що мають, на наш погляд, місце в роботі К.П.Ченкової.

1. Дослідження дисертантки безсумнівно виграло б, якби в ньому знайшли відображення ряд питань, що мають важливе значення для повноцінного усвідомлення історії правового забезпечення охорони материнства та дитинства. Зокрема, у роботі автор концентрується на дослідженні діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, натомість недостатню увагу приділяє приватним громадським організаціям та церкві. Кінець XIX – початок

XX ст. був періодом активізації громадського життя, що, зокрема, проявилось у виникненні чисельних недержавних структур, які ставили собі за мету здійснити соціальний захист матері з дитиною і відігравали у дореволюційний період не менш важливу роль аніж державні організації. На наш погляд, розкриття питань пов'язаних з адміністративно-правовими умовами роботи цих організацій, практика їх взаємодії з державними установами, форми та методи надання соціальних послуг, дозволило б більш ґрунтовно розкрити тему дисертаційного дослідження.

2. Згідно заявленої назви, підпункт 2.3. дисертаційного дослідження повинен бути присвячений діяльності судових органів у сфері охорони та захисту прав і свобод жінок та неповнолітніх. Водночас, аналіз змісту розділу доводить, що дисертантка зосередилася на дослідженні діяльності Сирітського суду, який власне не може бути названий класичним судовим органом. Натомість, проблематика діяльності інших судових органів, насамперед совісних, мирових, волосних судів, а також ювенальних судів, що з'явилися на початку XX ст., висвітлені у роботі фрагментарно. Постає питання – чим був обумовлений відповідний підхід дослідниці, і які фактори зумовили зосередженню уваги саме на Сирітських судах?

3. Потребує додаткового обґрунтування висновок про «цілком позитивний характер» фабрично-заводського законодавства щодо охорони праці неповнолітніх та матерів (с.201). По-перше, не заперечуючи про наявність позитивних змін у трудовому законодавстві кінця XIX – початку XX століття, слід зауважити, що дослідники загалом дають стриману оцінку цим нововведенням, оскільки прийняті законодавчі акти містили чисельні прогалини, а ступінь їх практичної реалізації залишалася доволі низькою (про що, до речі, говорить і сама авторка на ст. 112, 116, 118). По-друге, у підрозділі 2.3., який присвячено проблематиці охорони прав матері та дитини у трудовій сфері, дослідниця, спираючись на статистичний матеріал та роботи дореволюційних дослідників,

демонструє низку проблемних питань щодо захисту соціальних та економічних прав працюючих матерів. Однак, констатуючи наявність проблем, у подальшому тексті дисертації К.П.Ченкова не визначає чи відбулися позитивні кроки у вирішенні цих питань, які заходи були зроблені державою та суспільством для розв'язання цих проблем тощо. Фактично, складається враження, що крім запровадження соціального страхування материнства (с. 120-121 дис.) та обмежень роботи у нічний час (с.120) жодних поліпшень здійснено не було. На наш погляд, під час захисту необхідно визначити більш чітко критерії та підстави, що визначили відповідну оцінку положень фабрично-заводського законодавства.

4. У дослідницьких завданнях дисертанткою було поставлено завдання «розробити, враховуючи історичні державно-правові традиції, теоретичні та практичні пропозиції щодо удосконалення національного правового регулювання та реформування системи органів і служб у справах материнства і дитинства» (с.5). Водночас, у висновках відсутнє цілісне бачення авторки щодо оновлення діючого законодавства та державної політики з урахуванням дореволюційного досвіду охорони і захисту материнства та дитинства, тощо. Відповідно, під час дисертаційного захисту К.П.Ченковій бажано було б навести свої міркування та пропозиції, щодо можливості практичного використання матеріалів її дослідження на сучасному етапі.

Тим не менше, зазначені критичні зауваження та побажання носять дискусійний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку даного дисертаційного дослідження, наукової новизни і обґрунтованості переважної більшості його положень і висновків.

Загальна оцінка дисертаційної роботи.

Представлена дисертація на належному науково-теоретичному рівні та відповідає вимогам ВАК України до такого виду наукових праць. Зміст автореферату дисертаційної роботи, також, у повній мірі відображає положення і

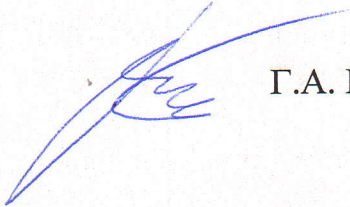
висновки дисертації. Публікації автора фіксують усі основні результати дисертаційної розробки обраної здобувачем теми, кількість опублікованих праць відповідає встановленим вимогам. Апробація положень і висновків дослідження здійснена на ряді наукових форумів.

Автор дисертаційного дослідження «Правове забезпечення діяльності з охорони материнства і дитинства в Наддніпрянській Україні (кінець XVIII ст. – 1917 р.)» Ченкова Катерина Пилипівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень.

Офіційний опонент,

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри державно-правових дисциплін

 Г.А. Волошкевич

Підпис засвідчую

Проректор з наукової роботи

Черкаського національного університету

ім. Богдана Хмельницького, д.і.н., професор

 С.В. Корновенко